

MAHKUMLARNING INSONGA XOS BO‘LGAN SHA’NI VA QADR-QIMMATINI HURMAT QILISH PRINSIPI: O‘ZIGA XOS JIHATLARI VA HUQUQIY ASOSLARI

Quranboyev Ziyodali Dilshod o‘g‘li

*(O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
kursanti)*

*R.N.Rahmonov (Ilmiy rahbar: Jazoni ijro etish
faoliyati kafedrasi katta o‘qituvchisi, yu.f.b.f.d.
(PhD))*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jazoni ijro etish tizimida mahkumlarning insonga xos bo‘lgan sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish prinsipining mazmun-mohiyati, xalqaro standartlar va milliy qonunchilikdagi o‘rni tahlil qilinadi. Ayniqsa, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Jinoyat-ijroiya kodeksiga kiritilgan so‘nggi o‘zgartishlar (O‘RQ-948-sonli Qonun va h.k.) doirasida mahkumlarning huquqiy maqomini mustahkamlash, qiynoqlarga yo‘l qo‘ymaslik hamda ularni jamiyatga qayta moslashtirish (resotsializatsiya) masalalari o‘rganilgan. Maqola yakunida tizimni yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: inson qadri, mahkum huquqlari, Jinoyat-ijroiya kodeksi, Konstitutsiya, qiynoqlarga qarshi kurash, Nelson Mandela qoidalari, resotsializatsiya, Ombudsman, jamoatchilik nazorati.

KIRISH

Inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash har qanday demokratik va huquqiy davlatning oliy maqsadidir. Davlat va jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida jinoiy jazolarni ijro etish tizimi shunchaki jazolash mexanizmi emas, balki huquqbuzarlarni axloqan tuzatish va ularni jamiyatning to‘laqonli a‘zosiga aylantirish vazifasini bajarishi lozim. Bu jarayonda eng fundamental poydevor — mahkumlarning insonga xos bo‘lgan sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish prinsipidir.

Yangi O‘zbekistonning huquqiy siyosatida "Inson qadri uchun" degan tamoyil markaziy o‘ringa chiqdi. Bu qoida nafaqat erkinlikdagi fuqarolarga, balki qonun oldida xato qilib, ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslarga ham to‘liq tatbiq etiladi. Shaxsning jinoyat sodir etgani uning insoniy tabiatini va tug‘ma qadr-qimmatini bekor qilmaydi. Shuning uchun ham ushbu prinsipning o‘ziga xos jihatlari ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etish nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

Prinsipning xalqaro-huquqiy asoslari va universal standartlar

Mahkumlarga insoniy munosabatda bo‘lish majburiyati global miqyosda qator xalqaro hujjatlar bilan mustahkamlangan. Bular orasida quyidagilar alohida ahamiyatga ega: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil): Uning 5-moddasida “Hech kim qiynoqqa solinishi yoki shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatini kamsituvchi muomala va jazoga duchor etilishi mumkin emas” deb qat’iy belgilangan. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt (1966-yil): Mazkur paktning 10-moddasida ozodlikdan mahrum etilgan barcha shaxslarga insoniy munosabatda bo‘lish va ularning tug‘ma qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyati yuklangan. Nelson Mandela qoidalar (Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalar): 2015-yilda BMT tomonidan yangilangan ushbu qoidalar mahkumlarning yashash sharoiti, tibbiy xizmat, intizomiy choralar va tashqi dunyo bilan aloqalarini inson qadri nuqtayi nazaridan tartibga soladi. Xalqaro standartlarning asosiy falsafasi shundan iboratki, ozodlikdan mahrum qilishning o‘zi yetarli jazodir. Mahkumni saqlash sharoitlarini ataylab og‘irlashtirish yoki uning sha‘nini kamsitish qo‘shimcha jazo sifatida qo‘llanilishi mutlaqo taqiqlanadi.

Milliy qonunchilikdagi islohotlar va konstitutsiyaviy kafolatlar

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi inson qadr-qimmatini himoya qilish tizimini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqdi.

Konstitutsiyaning 26-moddasi: “Insonning sha‘ni va qadr-qimmatini daxlsizdir. Hech narsa ularni kamsitish uchun asos bo‘lishi mumkin emas. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo‘ravonlikka, boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalaga yoxud jazoga duchor etilishi mumkin emas.”

Ushbu konstitutsiyaviy norma to‘g‘ridan-to‘g‘ri jazoni ijro etish tizimiga proeksiya qilinadi. So‘nggi yillarda, xususan, Jinoyat-ijroiya kodeksiga (JIK) jiddiy o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Qonunchilikka mahkumlarning sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitadigan muomaladan himoya qiluvchi quyidagi muhim mexanizmlar joriy etildi: Inson huquqlarini himoya qiluvchi xalqaro organlarga murojaat qilish huquqi: Agar davlatning huquqiy himoyaga doir barcha ichki vositalaridan foydalanib bo‘lingan bo‘lsa, mahkumlar xalqaro tuzilmalarga arz qilish huquqiga ega bo‘ldilar. Siyosiy huquqlarning kengaytirilishi: Avvallari mahkumlar saylov huquqidan butunlay mahrum edi. Bugungi kunda esa ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan va uncha og‘ir bo‘lmagan, hattoki yangi islohotlarga ko‘ra ma‘lum toifadagi og‘ir jinoyat sodir etgan mahkumlarga ham saylovlarda va referendumlarda ishtirok etish huquqi kafolatlandi. Mehnat stajini hisoblash: Jazoni ijro etish muassasalarida mehnatga jalb etilgan mahkumlarning ishlagan davri ularning umumiy mehnat stajiga qo‘shib hisoblanadigan bo‘ldi. Bu mahkumlarning iqtisodiy qadr-qimmatini tiklash yo‘lidagi ulkan qadamdir.

Prinsipning o‘ziga xos jihatlari va joriy etilish mexanizmlari

Mahkumlarning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish prinsipi faqat qog'ozda qolmasligi uchun u kundalik amaliyotda quyidagi o'ziga xos jihatlar orqali namoyon bo'ladi:

- Moddiy-maishiy va sanitariya sharoitlarining yaxshilanishi

Inson qadri bevosita uning yashash muhiti bilan bog'liq. Mahkumlarni yetarli turar joy (yorug'lik, shamollatish tizimi), sifatli va kaloriyali oziq-ovqat, toza ichimlik suvi hamda mavsumga mos kiyim-kechak bilan ta'minlash qonuniy majburiyatdir. G'ayriinsoniy sharoitlarda saqlashning o'zi yashirin qiynoq shakli hisoblanadi, shuning uchun muassasalarni modernizatsiya qilish doimiy e'tiborda.

- Tibbiy xizmat ko'rsatish sifati

Mahkumlar erkinlikdagi fuqarolar kabi tibbiy yordam olish huquqiga ega. Ularga nisbatan tibbiy xizmat ko'rsatishda kamsitishlarga yo'l qo'yilmaydi. Zarurat tug'ilganda mahkumlar Sog'liqni saqlash vazirligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan shifoxonalarga ham joylashtirilmogda.

- Qiynoqlar va shafqatsiz muomalaga mutloq taqiq (Zero Tolerance)

Muassasa xodimlari tomonidan mahkumlarga nisbatan jismoniy yoki ruhiy tazyiq o'tkazilishi qat'iy man etiladi. Har qanday intizomiy jazo faqat qonun doirasida va shaxsning qadr-qimmatini yerga urmagan holda qo'llanilishi shart. Ushbu jarayonni nazorat qilish uchun kameralar va koridorlarga "onlayn" video-kuzatuv tizimlari o'rnatilgan.

Jamoatchilik nazorati va ombudsman institutining o'rni

Prinsipning real hayotda ishlashini ta'minlashda mustaqil nazorat mexanizmlari muhim rol o'ynaydi. Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman), Bola huquqlari bo'yicha vakil hamda Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz vakillari jazoni ijro etish muassasalariga moneliksiz kirish, mahkumlar bilan "yopiq eshiklar ortida" (hech qanday xodimsiz) suhbatlashish huquqiga ega. Shuningdek, muassasalarda jamoatchilik nazorati guruhleri faoliyat yuritmogda. Ular mahkumlarning yashash, ishlash va davolanish sharoitlarini muntazam tekshirib, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha davlat organlariga taqdimnomalar kiritadi. Bu tizim "yopiq muhit"da qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qilmogda.

Tizimni yanada takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar

O'zbekistonda jazoni ijro etish tizimi insonparvarlashtirilayotgan bo'lsa-da, xalqaro tajribadan kelib chiqib, quyidagi yo'nalishlarda islohotlarni davom ettirish maqsadga muvofiq: Xodimlarning malakasini oshirish va psixologik tayyorgarlik: Jazoni ijro etish muassasalari xodimlarini mahkumlar bilan muloqot qilishda inson huquqlari va Nelson Mandela qoidalari bo'yicha tizimli ravishda o'qitish, ularda "jazolovchi" emas, balki "ijtimoiy rehabilitator" ko'nikmalarini shakllantirish.

Raqamlashtirish ko‘lamini kengaytirish: Mahkumlarning murojaatlarini Ombudsman va prokuratura organlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri, elektron va xavfsiz tarzda yuborish imkonini beruvchi maxsus infokiosklar sonini ko‘paytirish.

Post-penitensiar yordam (Resotsializatsiya): Jazoni o‘tab bo‘lgan shaxslarning jamiyatda o‘z o‘rnini topishi, ish bilan ta‘minlanishi va kamsitishlarga (stigmaga) duchor bo‘lmasligi uchun ijtimoiy moslashuv markazlari faoliyatini kuchaytirish. Inson qadri faqat qamoqxonada emas, undan chiqqandan keyin ham himoya qilinishi shart.

XULOSA

Mahkumlarning insonga xos bo‘lgan sha‘ni va qadr-qimmatini hurmat qilish prinsipi shunchaki huquqiy majburiyat emas, balki jamiyatning ma‘naviy yetukligi va insonparvarlik darajasini ko‘rsatuvchi asosiy mezon hisoblanadi. Yangi O‘zbekistonda ushbu prinsipni qonunchilik va amaliyotga chuqur tatbiq etish orqali jazo tizimi tubdan transformatsiya qilinmoqda. Mahkumlarga insoniy munosabatda bo‘lish ularning xatolarini anglab yetishlariga, jamiyatga dushman ko‘zi bilan emas, balki uning daxldor a‘zosi sifatida qaytishlariga zamin yaratadi. Zero, inson qadri davlat uchun har qanday vaziyatda ham eng oliy qadriyat bo‘lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023-y. (Yangi tahrir).
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi – Rasmiy nashr: O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni “O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksiga mahkumlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlashga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” (O‘RQ-948-son, 28.08.2024).
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan).
5. Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari (Nelson Mandela qoidalari) – BMT Rezolyutsiyasi, 2015-yil.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
7. Saydullayev Sh.A. Penitensiar tizimda inson huquqlari muhofazasi: darslik. – Toshkent: TDYUU nashriyoti, 2022.
8. Axborot va huquqiy materiallar: Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi (www.insonhuquqlari.uz) tahliliy hisobotlari.